

УДК 378.12

Олена Василенко

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИХ УСТАНОВОК У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Актуалізація уваги до професійної підготовки психологів у нашій країні зумовлена необхідністю розв'язання низки соціально-психологічних проблем, які характеризується різким зниженням рівня зайнятості, низькими можливостями ринку праці (випускники вишів не можуть розраховувати на вільні робочі місця) та підвищенням конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів. Усе це загострює проблему підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності у вищих навчальних закладах.

Необхідність удосконалення підготовки фахівців у вищих навчальних закладах зумовлена також соціально-економічними змінами, які відбулися в нашому суспільстві останнім часом. Модернізація освіти стимулює звернення психологів до вирішення актуальних питань вищої школи, одним із яких є соціально-психологічний аспект професійної підготовки студентів. Формування в Україні нової соціальної реальності – масової психологічної освіти, зростання її популярності та кардинальні зміни в соціальному статусі психолога-професіонала – безперечне свідчення того, що в умовах вирішення соціальних суперечностей у країні розвивається стійка тенденція гуманізації та демократизації суспільного життя. В інтересах підвищення якості психологічної освіти, в ситуації його стрімкого поширення необхідно, перш за все, дослідити соціально-психологічні аспекти підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності.

Проблемі професіоналізації особистості присвячені праці таких дослідників: В. Оссовського, В. Черноволенка, В. Шубкіна. Дослідження питань життєвих і професійних планів молоді, її професійних намірів знайшли своє відображення в наукових публікаціях Р. Чередніченка та В. Шубкіна. Взаємозв'язок професійного самовизначення із загальним процесом самовизначення особистості розглянуто в працях К. Абульханової-Славської, Р. Нікова, В. Сафіна. Питання мотивації особистості до здійснення професійного вибору та здатності до певної діяльності висвітлені в наукових дослідженнях В. Бодрова, А. Го-

ломшток, Є. Клімова, І. Назімова, К. Платонова, Н. Побірченко, В. Синявського, В. Сластьоніна, М. Смутьсон, Б. Федоришина та ін.

Слід зазначити, що проблема професійної готовності та професійного самовизначення знайшла своє відображення не лише в соціології, педагогіці, психології праці та віковій психології, але й в акмеології – науці, що вивчає закономірності психічного розвитку особистості в період її розвитку (акме), що характеризується також професійним зростанням і сходженням до професіоналізму (Б. Ананьєв, О. Анісімов, А. Бодальов, В. Гладкова, С. Гончаренко, А. Деркач, Н. Кузьміна, І. Підласий, С. Сисоєва, А. Ситников та ін.).

Дослідження такого психічного явища «установка» найглибше були здійснені у школі «установки» Д. Узнадзе (О. Прангішвілі, Р. Натадзе, В. Норахідзе та ін.). На основі цих положень О. Асмолів розробив діяльнісну теорію установки, в якій виокремлюються три ієрархічні рівні регуляції діяльності: смислові, цільові й операціональні установки.

Основна увага вчених у наукових працях зосереджується на психологічних аспектах професійного самовизначення людини. Проте мало дослідженими залишаються питання формування навчально-професійних настанов у майбутніх психологів під час навчання у вищому навчальному закладі.

З огляду на це завданням нашого дослідження є з'ясування особливостей формування навчально-професійних установок у студентів-психологів під час навчання у вищому навчальному закладі

Як пояснювальний принцип дослідження психічних явищ категорія «установка» найглибше була розглянута у школі «установки» Д. Узнадзе (О. Прангішвілі, Р. Натадзе, В. Норахідзе та ін.), де вона трактується як цілісна модифікація суб'єкта, яка проявляється в його готовності до певної активності (сприймання майбутніх подій, форми реагування, стратегії розв'язання задачі тощо).

Установка має досить важливе функціональне значення: цей стан готовності дозволяє ефективніше виконувати відповідну дію. Проте іноді механізм установки може увести в оману. Саме «помилки установки», які проявляються у хибних діях, сприйняттях або оцінках, належать до її найбільш виразних проявів. Це поняття займає дуже важливе місце – напевне, тому, що явища установки пронизують практично всі сфери психічного життя.

М. Заброцький дає таке визначення установки: «це готовність до певної активності, зумовлена наявністю потреби й об'єктивної ситуації її задоволення. Як нетривалий процес і стан установка є вираженням уваги, а як якість особистості – її спрямованості» [4, с. 88].

У сучасному тлумачному психологічному словнику зазначається, що установка – це не окремий психологічний процес, але щось цілісне, що носить центральний характер. Це виявляється також у тому, що установка, будучи сформованою в одній сфері, переходить на інші. Установка виникає при взаємодії індивіда із середовищем, при «зустрічі» потреби із ситуацією її задоволення; на базі установки, що виражає стан усього суб'єкта як такого, діяльність може бути активізована без участі його емоційних і вольових актів [7, с. 556-557].

Установки можуть виявлятися в різних сферах психічного життя. Можна говорити про установки моторні, перцептивні, розумові. Установки можуть бути усвідомленими, однак найбільший інтерес викликають прояви установок неусвідомлюваних. Основними функціями установки є: 1) установка визначає стійкий, послідовний, цілеспрямований характер перебігу діяльності, виступає як механізм стабілізації, що дозволяє зберігати її спрямованість у ситуаціях, які безупинно змінюються; 2) установка звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення і доволно контролювати перебіг діяльності у стандартних ситуаціях, які раніше зустрічалися; 3) установка може виступати і як фактор, який зумовлює інертність, відсталість діяльності, що ускладнює пристосування до нових ситуацій.

Ефекти установки безпосередньо проявляються при зміні умов перебігу діяльності. Через це загальний методичний прийом вивчення феноменів установки – це прийом «переривання» діяльності. Так, суб'єктові для порівняння за деякими параметрами пред'являють два рівні «критичні» об'єкти після кількарядового пред'явлення неоднакових «установочних» об'єктів (метод фіксації установки Д. Узнадзе) [7, с. 556-557]. У працях Д. Узнадзе були також сформульовані основні положення загальної теорії установки, зокрема вказано на фактори виникнення настанови, описано методи її цілеспрямованого експериментального формування, проаналізовано її основні види та властивості, сформульовано закон зміни настанови.

У загальній психології методологічним підґрунтям, на основі якого стають можливими класифікація та змістовний аналіз установки, є теорія діяльності, а саме два основні її принципи: принцип предметності та принцип залежності психічного відображення від місця об'єкта, що відображається, у структурі діяльності. На основі цих положень О. Асмолов розробив діяльнісну теорію установки, в якій залежно від того, на який об'єктивний фактор діяльності спрямована установка (мотив, дія, мета, операція), виокремлюються три ієрархічні рівні регу-

ляції діяльності: смислові, цільові й операціональні установки, а також їхні психофізіологічні механізми, які втілюють смислові утворення особистості в одиниці динаміки діяльності. Основними властивостями цих установок є похідність від системи діяльностей суб'єкта, інтенціональність, незалежність від усвідомлення, неможливість втілення у значення, нечутливість до вербальних впливів, формальний прояв у вигляді «немотивованих відхилень поведінки» [5, с. 227].

У соціальній психології установка використовується для вивчення ставлень особистості як члена групи до тих чи інших соціальних об'єктів, дослідження механізмів регуляції соціальної активності, прогнозування можливих форм поведінки особистості у певних ситуаціях тощо [6]. Для опису особливих станів особистості та її свідомості, які ґрунтуються на попередньому досвіді та передують реальній поведінці, У. Томас та Ф. Знанецький (1918 р.) ввели поняття «атитюд» (соціальна настанова). Пізніше М. Сміт (1942 р.) запропонував трикомпонентну структуру атитюду, яка містила когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) і конативний (поведінковий) компоненти [5, с. 227].

Говорячи про самосвідомість як об'єкт психологічної діагностики, слід насамперед зауважити, що ґрунтовний психологічний аналіз складових самосвідомості – знань про себе та самовідношення (на основі чого, власне, й були розроблені відповідні опитувальники) – здійснено в концепції рівневої будови самосвідомості В. Століна. Вихідним положенням цієї концепції є розуміння самосвідомості як відносно стійкої, не завжди усвідомлюваної системи уявлень індивіда про самого себе, котра переживається як унікальна і неповторна, на основі якої він буде відносини з іншими і формує ставлення до себе. У структурі самосвідомості виокремлюються дві найважливіші складові: 1) знання про ті загальні риси та характеристики, які об'єднують суб'єкта з іншими людьми (приєднувальна складова, система самоідентичності); 2) знання, що відрізняють «Я» суб'єкта від інших (диференціююча складова) [5].

У наукових джерелах, що стосуються проблеми професійної підготовки психолога, пропонується вирішувати дану проблему через роботу на заняттях із загальнопрофесійних дисциплін і дисциплін предметної підготовки. Цикли загальногуманітарних і соціально-економічних, природничих дисциплін, які можна і потрібно використовувати при формуванні професійно важливих якостей майбутніх психологів, залишаються, як правило, поза увагою педагогів, психологів, викладачів-предметників. Тому процес підготовки студентів-психологів

має включати не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування професійно важливих якостей і здібностей особистості студента.

Так, дослідниця Г. Абрамова до професійно важливих якостей психолога відносить: відгуки чи реакції практичного психолога на поведінку клієнта (стриманість і терплячість), а також обмеження в діяльності психолога: здатність адекватно оцінити свої можливості та рівень кваліфікації, розуміння і прийняття обмежень своїх можливостей при консультуванні клієнта. Також, на думку дослідниці, важлива роль у роботі психолога належить міжособистісному впливові – розумінню того, що його реакція впливає на клієнта і, навпаки, реакція клієнта впливає на нього. У цьому аспекті особливого значення набуває повага психолога до гідності клієнта, чесність у спілкуванні з ним при отриманні, використанні та передачі йому психологічної інформації [1].

Що стосується особистісних якостей психолога, то, на думку І. Вачкова, такими є: концентрація на клієнті, бажання та можливість йому допомогти; відкритість до відмінних від своїх власних поглядів і суджень, гнучкість і терплячість; емпатійність, сприйнятливність, здатність створювати атмосферу емоційного комфорту; автентичність поведінки (здатність демонструвати справжні емоції та співпереживання); ентузіазм і оптимізм, віра у здібності учасників групи чи клієнта до зміни та розвитку; врівноваженість, терплячість до фрустрації та невизначеності, високий рівень саморегуляції; впевненість у собі, позитивне самоствалення, адекватна самооцінка, усвідомлення власних потреб, мотивів; багата уява й інтуїція; високий рівень інтелекту [2].

Якщо говорити про *здібності*, то до них можна віднести такі: високу концентрацію й уважність; вміння правильно розподіляти увагу, виконувати декілька дій одночасно; ораторські здібності; добре розвинену образну і словесно-логічну пам'ять і відповідні їм типи мислення; здатність запам'ятовувати великий обсяг інформації; комунікативні здібності; вміння слухати і чітко висловлювати свої думки; здатність контролювати себе.

Проте поряд із позитивними якостями особистості психолога є й такі якості, які перешкоджають його ефективній роботі як фахівця: неврівноваженість, агресивність, нерішучість, замкнутість, невміння ставити себе на місце іншої людини та розуміти її позицію. Не може стати психологом також та людина, яка має ригідне мислення, низький інтелектуальний рівень розвитку, психічну й емоційну неврівноваженість, невміння співпрацювати з іншими людьми, низький рівень психологічної культури тощо [3].

Таким чином, сутність підготовки студентів-психологів до професійної діяльності полягає у тому, щоб ті знання, вміння і навички, які опановують студенти під час навчання у ВНЗ, стали для них індивідуально значущими. Лише тоді вони зумовлюватимуть формування в студента цілісного наукового світогляду і творчої ініціативи, які стануть якостями їх особистості та властивостями майбутньої професійної діяльності.

Для проведення діагностичного дослідження особливостей формування навчально-професійних установок у студентів-психологів під час навчання у ВНЗ можуть бути використані методики психодіагностики самосвідомості. До цих методик належать такі традиційні класи методик: стандартизовані самозвіти у формі описів і самоописів (тести-опитувальники, списки дескрипторів, шкальні техніки), вільні самоопикування з наступною контент-аналітичною обробкою, ідеографічні методики типу репертуарних матриць, проєктивні техніки тощо.

Діагностичне дослідження особливостей формування навчально-професійних установок у студентів-психологів під час навчання у ВНЗ здійснювалася нами на базі Хмельницького національного університету (далі – ХНУ). Було залучено 88 студентів спеціальності «Практична психологія» денної форми навчання першого, третього та п'ятого курсів. Для проведення цього дослідження ми обрали наступні методики: методику «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера, Тест-опитувальник «Дослідження рівня асертивності» (модифікований В. Каппоні, Т. Новак), методику «Діагностика професійної готовності».

Так, за отриманими результатами проведеної методики «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» було виявлено, що у студентів-першокурсників спеціальності «Практична психологія» ХНУ переважають середні рівні суб'єктивного контролю (53,9%). У деяких студентів наявний також низький показник суб'єктивного контролю (30,8%), що свідчить про те, що ці студенти вважають себе нездатними контролювати розвиток важливих подій у своєму житті, є нерішучими та залежними від інших.

Сформованість рівнів суб'єктивного контролю у студентів третього курсу спеціальності «Практична психологія» ХНУ, в порівнянні з їхніми колегами-першокурсниками характеризується переважно високими (37,2%) та середніми (39,5%) показниками. Проте і серед них виявилися такі студенти, які, навчаючись уже на третьому курсі, мають низькі показники суб'єктивного контролю над життєвими ситуа-

ціями. А студенти-психологи п'ятого курсу, на відміну від їхніх колег, показали досить високі показники суб'єктивного контролю над важливими життєвими ситуаціями (42,9%). І, що найважливіше, серед них не виявилось жодного студента, який мав би низький рівень даного показника.

Підтвердити надійність отриманих результатів ми вирішили за допомогою проведення Тесту-опитувальника «Дослідження рівня асертивності» (модифікований В. Каппоні, Т. Новак). Даний тест спрямований на визначення таких особистісних рис, як незалежність, автономність, упевненість, рішучість, опора на власні сили та самооцінка. Результати дослідження за тестом-опитувальником «Дослідження рівня асертивності» серед студентів-першокурсників спеціальності «Практична психологія» ХНУ показали, що більшість студентів мають високий (23,1%) та середній (53,8%) рівні асертивності. Проте були виявлені й ті студенти, які мали досить низький рівень асертивності (23,1%). Схожі результати були отримані й серед студентів-третьокурсників: 34,9% студентів виявили високий рівень асертивності, 39,5% – середній рівень асертивності і 25,6% – низький рівень асертивності. Щодо студентів-психологів п'ятого курсу ми виявили, що показники асертивності, як і показники суб'єктивного контролю над життєвими ситуаціями є переважно середніми (71,4%) та високими (28,6%), що свідчить про позитивну динаміку формування у них особистісних якостей під час навчання у ВНЗ.

З огляду на ці результати ми також провели методика «Діагностика професійної готовності» серед усіх груп студентів. За допомогою цієї методики ми визначили, до якого виду професійної діяльності студенти мають найбільші нахили. Види професії визначені Є. Климовим у методиці «Карта світу професій»: «людина – людина», «людина – знакова система», «людина – природа», «людина – художній образ», «людина – техніка».

Результати проведення методики «Діагностика професійної готовності» серед студентів-першокурсників спеціальності «Практична психологія» ХНУ показали, що більшість із них виявили схильність до професії типу «людина – людина» (46%), і лише 24% студентів віддали перевагу професії типу «людина – природа» та професії типу «людина – художній образ». Цікаво, що серед опитаних один студент виявив схильність до професії типу «людина – знакова система» та жоден студент не обрав професію типу «людина – техніка».

У результаті дослідження нами було також встановлено, що більшість студентів-психологів третього курсу проявили вміння, схильність і про-

фесійні «людина» (60%). Проте негативним явищем є те, що частина студентів, які обрали спеціальність «Практична психологія», все ж таки мають схильність не до типу професії «людина – людина», а до професій типу «людина – природа» (29%), «людина – художній образ» (5%), «людина – знакова система» (5%) та «людина – техніка» (1%).

Отримані експериментальні дані серед студентів п'ятого курсу переконливо довели, що, навчаючись на освітньо-кваліфікаційному рівні «спеціаліст», студенти більшою мірою виявляють готовність до професійної діяльності, ніж їхні колеги молодших курсів. Так, 82% студентів-психологів п'ятого курсу виявили схильність до професій типу «людина – людина», і лише 18% обрали професію типу «людина – художній образ».

Таким чином, результати проведеного дослідження з визначення особливостей формування навчально-професійних установок у студентів-психологів показали, що позитивну динаміку змін у формуванні особистісних якостей і професійної готовності до майбутньої діяльності більшою мірою виявили студенти-психологи п'ятого курсу, в яких сформовані такі важливі особистісні та професійні якості, як рішучість, упевненість у собі та своїх силах, незалежність, соціальна значущість, автономність, самоконтроль і контроль над важливими життєвими ситуаціями.

Отже, для підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців важливо знати механізм формування професійних установок. Вивчення професійних установок студентів та особливостей їх розвитку в процесі професійного становлення дозволяє системно і цілеспрямовано управляти процесом їх професійного розвитку, тобто допомогти їм увійти в систему професійних цінностей, сформувані впевненість у собі як суб'єктів професійної діяльності.

Результати експериментальних даних показали, що для формування навчально-професійних установок у студентів-психологів необхідно провести цикл занять із підготовки їх до професійної діяльності, який включає в себе: професійну освіту, професійні консультації та тренінгові заняття.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка та впровадження дієвих форм і методів формування навчально-професійних установок у студентів-психологів під час навчання у ВНЗ.

Посилання:

1. *Абрамова, Г. С.* Возрастная психология [Текст] : учеб. для вузов / *Г. С. Абрамова.* — М. : Юрайт, 2010. — 811 с.
2. *Вачков, И. В.* Введение в профессию «психолог» : учеб. пособие / *И. В. Вачков, И. Б. Гриншпун, Н. С. Пряжников* ; под ред. *И. Б. Гриншпуна.* — 3-е изд., стер. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : МОДЖ, 2004. — 464 с.
3. *Гальперин, П. Я.* Введение в психологию : учебное пособие для вузов / *П. Я. Гальперин.* — М. : «Книжный дом «Университет», 1999. — 332 с.
4. *Заброцький, М. М.* Вікова психологія : навчальний посібник / *М. М. Заброцький.* — К. : МАУП, 1998. — 92 с.
5. *Моргун, В. Ф.* Основи психологічної діагностики : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / *В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов.* — 3-є видання. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. — 464 с.
6. Социальная психология : учебник для высших учебных заведений / *Г. М. Андреева.* — 5-е изд., испр. и доп. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 365 с.
7. *Шапар, В. Б.* Сучасний тлумачний психологічний словник / *В. Б. Шапар.* — Х. : Прапор, 2005. — 640 с.

References (transliterated and translated):

1. *Abramova, G. S.* Vozrastnaia psihologiya (Age psychology). Moscow, 2010, 811 p. [in Russian].
2. *Vachkov, I. V., Grishpun, I. B., Priazhnikov, N. S.* Vvedenie v professiyu «psiholog» : ucheb. posobie (Introduction to the profession of «psychologist» : Tutorial). / Ed. by *I. B. Grishpun.* Moscow-Voronezh, 2004, 464 p. [in Russian].
3. *Gal'perin, P. Ya.* Vvedenie v psihologiyu : uchebnoe posobie dlia vuzov (Introduction to psychology : Textbook for universities). Moscow, 1999, 332 p. [in Russian].
4. *Zabrotskyi, M. M.* Vikova psykholohiia : navchalnyi posibnyk (Age psychology : Textbook). Kyiv, 1998, 92 p. [in Ukrainian].
5. *Morhun, V. F.* Osnovy psykholohichnoi diahnostyky : navch. posib. (Fundamentals of psychological diagnostics : Textbook). Kyiv, 2013, 464 p. [in Ukrainian].
6. Social'naia psihologiya : uchebnik dlia vysshih uchebnyh zavedeniy (Social psychology : Textbook for higher educational institutions / *G. M. Andreeva.*) Moscow, 2004, 365 p. [in Russian].
7. *Shapar, V. B.* Suchasnyi tлумachnyi psikhologichnyi slovnyk (Modern explanatory dictionary of psychology). Kharkiv, 2005, 640 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.10.16

О. Василенко

**Особливості формування навчально-професійних установок
у студентів-психологів під час навчання
у вищому навчальному закладі**

У статті розглядається проблема формування навчально-професійних установок у студентів-психологів під час навчання у вищому на-

вчальному закладі; розглянута діяльнісна теорія установки, в якій залежно від того, на який об'єктивний фактор діяльності спрямована установка (мотив, дія, мета, операція), виокремлюються три ієрархічні рівні регуляції діяльності: смислові, цільові й операціональні установки. Автор статті стверджує, що процес підготовки студентів-психологів має включати не лише засвоєння теоретичних знань, але й формування стабільних навчально-професійних установок і професійно важливих якостей і здібностей. З огляду на це він виділяє такі професійно важливі якості психолога: реакції на поведінку клієнта (стриманість і терплячість), а також здатність адекватно оцінити свої можливості та рівень кваліфікації. Також автор розглядає ті якості, які перешкоджають ефективній роботі психолога як фахівця: неврівноваженість, агресивність, нерішучість, замкнутість, невміння ставити себе на місце іншої людини та розуміти її позицію. На основі отриманих результатів проведеного експериментального дослідження автор робить висновки про те, що підвищення рівня професійної підготовки майбутніх фахівців вимагає застосування знань механізмів формування професійних установок, а також проведення циклу занять із підготовки студентів до професійної діяльності, що включає в себе: професійну освіту, професійні консультації та тренінгові заняття.

Ключові слова: установка, навчально-професійні установки, студенти-психологи, професійна підготовка, професійні якості та здібності.

O. Vasylenko

Features of Formation of Educational and Professional Installations of Students-psychologists while Studying at University

The article is devoted to the problem of formation of the educational and professional installations of the students-psychologists during their study at the University. The article considers the activity theory of installations, where depending on the objective factor activities aimed installation (motive, action, purpose, operation), it was identified three hierarchical levels of regulation: meaning, targets and operational installations. The activity theory considers the installation, which is divided into three hierarchical levels of regulation of activity: semantic, task and operational setup, depending on whether, at some objective factor activity directed unit (the motive, the action, the purpose of the operation). The author of the article argues that the process of training of psychologists should include not only the assimilation of theoretical knowledge, but also the formation of a stable educational and professional installations and professionally important

qualities and abilities. Thereby, the author distinguishes the following professionally important qualities of a psychologist: reactions to client behavior (restraint and patience), as well as the ability to adequately assess their capabilities and skill level. The author also examines the qualities that hinder effective work of a psychologist as a specialist: imbalance, aggressiveness, indecision, isolation, inability to put yourself in the other person and understand his position. On the basis of the results of experimental studies the author concludes that increasing the level of professional training of future specialists requires knowledge of the mechanisms of formation of professional installations as well as conducting series of activities on the preparation of students for professional activities that include: vocational education, vocational counseling and training classes.

Key words: installation, educational and professional installations, students-psychologists, professional training, professional skills and abilities.

Рецензент – доктор психологічних наук,
професор Є. М. Потапчук